

Česká literární věda v exilu 1968 – 1989: nástin situace

ONDŘEJ SLÁDEK, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Brno

Úvod

Srpnové události roku 1968 a následný proces „normalizace“, ve kterém měly být potlačeny všechny revizionistické, antisocialistické a antisovětské síly, byly pro řadu osobností našeho kulturního a veřejného života přímým impulzem pro odchod do exilu. Mezi těmi, kteří se rozhodli opustit svou vlast, byli vedle mnoha umělců, spisovatelů a publicistů i literární vědci a badatelé z celého spektra s literárním výzkumem spřízněných oborů: esteti, filozofové, lingvisté, historici atd. Většinou se jednalo o špičkové badatele, kteří z politických důvodů dále nemohli působit na vysokých školách či ve vědeckovýzkumných pracovištích a kteří tak řešili svou složitou životní situaci. Během celé tzv. normalizační éry se seznam literárních vědců exulantů prvních dvou exilů z let 1938 a 1948 podstatně rozrostl například o Lubomíra Doležela, Františka W. Galána, Mojzíra Grygara, Igora Hájka, Květoslava Chvatíka, Sylvii Richterovou, Františka Svejkovského, Jindřicha Tomana, Emila Volka, Bronislavu Volkovou atd.

Životní situace českých literárních vědců se v tomto třetím exilu v mnoha ohledech značně lišila od situace velké části ostatních exulantů. Významnou roli v jejich adaptaci do nového prostředí sehrály dva faktory: jednak jejich dřívější vazby na konkrétní akademické pracoviště (většinou ústavy slavistiky a bohemistiky) v zahraničí, které jim v mnohém usnadnily nebo dokonce iniciovaly odchod do exilu a dlouhou dobu je podporovaly (v případě např. L. Doležela a M. Grygara to bylo pozvání přednášet na univerzity v Torontu a Amsterdamu), jednak to, že většinou přicházeli do prostředí, kde díky předchozím aktivitám kulturního exilu byla již poměrně rozvinutá tradice literárního a vědeckého života v exilu. Mohli tak na ni volně navázat, pokračovat ve vědeckém výzkumu a postupně se včlenit do světového společenství literárních vědců. Díky jejich činnosti tak nejen že nedošlo k přerušení kontinuity a komunikace mezi českou a světovou literární vědou, ale naopak namnoze došlo k jejímu dalšímu podnětnému rozvíjení.

Záměrem této studie je (a) zmapovat činnost nejvýznamnějších institucí a univerzitních pracovišť, která se podílela na udržení a rozvoji české literární vědy (zvl. českého strukturalismu) v exilu v letech 1968–1989; (b) upozornit na významnou prostředkující roli překladů, konferenčních a jubilejních sborníků při přenosu českého strukturalismu do zahraničí; (c) připomenout ediční a vydavatelské aktivity Ladislava Matějky, žáka Romana Jakobsona a jednoho z nejagilnějších českých literárních vědců v exilu v druhé polovině 20. století.

Exilové vědecké instituce a pracoviště

O rozvoj české literární vědy v exilu se významnou měrou zasloužilo především působení a vliv exilových periodik (např. *Sklizeň*, *Svědectví*, *Proměny*, *Listy*), která vedle literárních kritik a glos kulturního vývoje – zvláště normalizovaného Československa – publikovaly i odborné studie mnoha významných českých vědců působících v zahraničí (K. Chvatík, A. Kratochvíl, L. Matějka, A. Měšťan, S. Richterová, M. Součková, F. Svej-

kovský, J. Veltruský, R. Wellek atd.). O systematickou podporu vědecké, pedagogické a umělecké činnosti české a slovenské exilové inteligence usilovala vedle řady krajan-ských spolků především *Československá společnost pro vědy a umění* (SVU). Společnost vznikla ve Spojených státech v roce 1958 (resp. 1960, kdy byla formálně ustanovena v New Yorku) z podnětu matematika Václava Hlavatého a Jaroslava Němce jako nepolitická kulturní organizace s cílem koordinovat vědecké a umělecké aktivity českého a slovenského exilu, sjednotit osobnosti českého původu ze všech vědních oborů a všechny další zájemce o českou a slovenskou kulturu. V jejím čele stáli vědci světového formátu – v letech 1958 – 1962, 1966 – 1968 Václav Hlavatý, 1962 – 1966 René Wellek, 1968–1970 Jaroslav Němec atd. –, kteří se aktivně účastnili vědeckého a literárního života v exilu a podstatným způsobem tak určili i celkové směřování SVU.

Názorovou platformou Společnosti se stal literárněvědný a uměnovědný čtvrtletník *Proměny*, který začal vycházet v roce 1964, až do roku 1970 byl jeho hlavním redaktorem Ladislav Radimský. Později se na tomto místě vystřídali Jiří Škvor (Pavel Javor), Ladislav Matějka, Josef Staša a Karel Hrubý. Od sedmdesátých let vždy vycházelo jedno číslo z ročníku slovensky, časopis pak pod názvem *Premeny*.

O významu tohoto časopisu v období normalizace svědčí prohlášení Antonína Kratochvila, který v úvodníku k druhému číslu *Proměn* z roku 1971 napsal: „Je jedním z úkolů vědeckých a kulturních pracovníků v zahraničí analyzovat (každý ve svém vlastním oboru), proces tzv. normalizace v ČSSR a informovat o něm západní veřejnost.“¹ Sám Kratochvil pak pravidelně podával zprávy o stavu a postupu normalizace na kulturní scéně v Československu. Mezi další významné přispěvatele patřili: J. Čep, M. Grygar, K. Chvatík, A. J. Liehm, L. Matějka, M. Součková, P. Tremský, J. Urzidil, R. Vlach, R. Wellek atd. Od počátku osmdesátých let se skladba časopisu poněkud změnila, totiž rozšířila i o literárněkritické a vědecké příspěvky autorů z Československa (K. Kosík, O. Sus atd.).

Stále větší potřeba oslovit i nečesky mluvící čtenáře vyústila v založení (1982) anglicky psaného vědeckého časopisu *Kosmas*, který od roku 1989 vychází pod názvem *Journal of Czechoslovak and Central European Studies*.

Kromě péče o exilový vědecký a kulturní život věnovala SVU stálou pozornost i publikační činnosti, která se soustředila na tisk a propagaci programů, přednášek a dalších materiálů (od roku 1959 informačního periodika *Zprávy SVU* a od roku 1980 anglicky psaného *SVU Bulletin*). Za tím účelem byla zřízena (1961) tzv. Vydavatelská společnost SVU (Arts and Sciences Publishing Corporation), kterou na počátku osmdesátých let nahradilo samostatné nakladatelství The SVU Press. Jinou významnou aktivitou bylo pořádání pravidelných kongresů. První kongres se konal ve dnech 20. – 22. 4. 1962 ve Washingtonu. Jeho cílem bylo představit úspěchy a proměny české a slovenské exilové vědy, konkrétně pak popsat přínos našich vědců a umělců (Čechů a Slováků) světové vědě a kultuře. Výsledkem tohoto setkání, jehož se účastnilo více než dvě stovky členů Společnosti, je sborník *The Czechoslovak Contribution to World Culture* (ed. M. Rechci-gl, jr., The Hague, London, Paris 1964). Jeho význam spočívá především v tom, že se

¹ KRATOCHVIL, Antonín: Normalizace? In: *Proměny*, roč. 8, 1971, č. 2, s. 1 – 2.

jednalo o vůbec první takto tematicky zaměřenou a v takovém rozsahu koncipovanou (682 s.) anglicky psanou publikaci o československé vědě a kultuře.

Sborník obsahuje celkem 57 příspěvků s úvody hlavního editora M. Rechcígla, jr. a René Wellka. Je rozčleněn do osmi částí odpovídajících jednotlivým vědním oblastem: Literatura a literární kritika; lingvistika; hudba a výtvarné umění; historie; politologie a filozofie; sociologie atd. Samostatné zvláštní oddíly tvoří: Češi a Slováci v zahraničí a Bibliografie. Literární věda je zastoupena příspěvkem René Wellka, Jiřího Škvora, Jiřího Pistoria, Juraje Slávika, Rudolfa Sturma, Williama E. Harkinse, Jaroslava Dreslera, Petera Demetze a Jana Tumlíře. (V dalších oddílech jsou zastoupeni mj. Ladislav Matějka, Milíč Čapek, Erazím V. Kohák, Otakar Machotka atd.) Tematické rozpětí jednotlivých referátů je velmi široké, zahrnuje v podstatě období od humanismu (Škvor), přes 19. století (Slávik, Strum) až po polovinu 20. století (Harkins, Dresler, Demetz, Tumlíř). Obecnější, teoretický rozměr mají práce René Wellka a Jiřího Pistoria. Zatímco Pistorius se věnuje paradoxům vývoje české literatury s ohledem na její místo a pozici v rámci evropské a světové kultury, René Wellk ve svém článku nazvaném *Recent Czech Literary History and Criticism* polemizuje s vládnoucí ideologií, zejména pak s pracemi tematizujícími marxistickou interpretaci dějin české literatury (zvl. *Dějiny české literatury I, II*, Praha 1959 – 1960). Opírá se přitom o svou starší studii z roku 1954 *Modern Czech Criticism and Scholarship*, v níž se orientoval na moderní českou literární vědu a kritiku, kde hlavní slovo dostali F. X. Šalda, A. Novák a O. Fischer, jakožto nejvýznamnější osobnosti představující podle Wellka ideální propojení literární vědy a kritiky.

V pořadí druhý kongres, který se konal 11. – 12. 9. 1964 v New Yorku (další pak následovaly v pravidelné dvouroční periodě), ideově navázal na předchozí shromáždění z roku 1962, pokračoval v průzkumu minulého i přítomného stavu českého a slovenského dědictví ve světě. Sborník z tohoto kongresu, jenž obsahuje 120 referátů, byl v redakci Miloslava Rechcígla, jr. publikován ve dvou objemných svazcích pod souhrnným názvem *Czechoslovakia. Past and Present* (Hague, Paris: Mouton, 1968). Také následující kongres (2. – 4. 9. 1966) se konal v New Yorku – za účasti několika desítek odborníků a zájemců o českou a slovenskou kulturu a vědu z celého světa (konkrétně z 65 univerzit ze Spojených států, Kanady, Evropy ale i Austrálie a Jižní Ameriky). Celkové množství jeho účastníků a referujících potvrdilo, že SVU se v této době již natrvalo prosadilo jako jeden z nejvýznamnějších propagátorů a patronů československé vědy a kultury ve světě.²

Jinou významnou odbornou institucí, která se v zahraničí ve svém výzkumu orientovala na československou kulturu a společnost, bylo mnichovské *Collegium Carolinum* (CC). Od svého založení v roce 1956 sdružovala vědce (především německé národnosti) z mnoha různých oborů, kteří se ať už z důvodu odborného zaměření či osobního zájmu zabývali společenskými, kulturními, politickými a hospodářskými aspekty vývoje českých zemí a Slovenska. Zvláštní pozornost byla věnována problematice česko-němec-

² Dokladem toho byl i první adresář SVU, který pro tento třetí kongres sestavila Eva Rechciglová a který obsahoval již kolem jednoho tisíce jmen – členů SVU. K dějinám SVU viz také Michal PŘIBÁŇ: *Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948–1968*. Brno : Host, 2008, s. 271 – 283.

kých vztahů a dějinám soužití Čechů a Němců. V čele Collegia stál po dlouhou dobu profesor historie mnichovské univerzity Karl Bosl, autor čtyřdílných dějin českých zemí *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder* (Mochen, 1967 – 1970), kterého v roce 1980 vystřídal historik Ferdinand Seibt. Názorovou platformou Collegia se stal časopis *Bohemia*, který v letech 1960 – 1979 vycházel jako ročenka, od roku 1980 dvakrát do roka pod názvem *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur de böhmischen Länder/ A Journal of History and Civilisations in East Central Europe*. K účasti na vědecké činnosti Collegia bylo přizvána i řada českých a slovenských vědců – především historiků (Karel Kaplan, Karel Brousek, Josef Pokštefl). Ačkoli se Collegium od svého počátku vyznačovalo bohatou ediční a publikační činností, spíše než literárněvědné práce se namožze jednalo o studie a knihy zaměřené historicko-politologicky.

Vedle exilových periodik, vědeckých a kulturních organizací jsou dalšími institucemi, o kterých dosud nebyla řeč, které se však významným způsobem zasadily o udržení kontinuity a rozvoj českého literárněvědného myšlení v exilu, západní bohemistické, resp. slavistické pracoviště. Třebaže některé z nich měly již dlouholetou a bohatou tradici, zájem o slavistiku – zejména ovšem o ruský jazyk a literaturu – podstatně vzrostl v období po roce 1945, kdy Sovětský svaz jakožto poválečná velmoc, získal na politické a kulturní důležitosti. V průběhu padesátých let se tato náklonnost postupně přenesla i na další slovanské jazyky, resp. na jazyky, kulturu a literaturu zemí spadajících do tzv. východního bloku.

Tento trend, který dosáhl svého vrcholu v šedesátých letech, je patrný zejména v prostředí Spojených států, kde americká vláda poskytovala velké dotace na založení studijních programů a výzkumných projektů orientujících se na východoevropské země. Právě díky nim mohlo například v Ann Arboru na univerzitě v Michiganu vzniknout významné slavistické pracoviště, které se od počátku šedesátých let vyznačovalo nebyvalou vydavatelskou činností. Tradice české literární vědy zde byla navíc umocněna působením Romana Jakobsona (1896 – 1982) a René Wellka (1903 – 1995) – příslušníků první exilové vlny, kteří kolem sebe na univerzitách na Harvardu a v Yale soustředili své žáky.

Jedna taková skupina bývalých Jakobsonových studentů se sešla právě v Ann Arboru, kde utvořili samostatné badatelské středisko rozvíjející poetiku a estetiku Pražské školy. Dominantní postavení v propagaci české literární vědy, zvláště pak českého strukturalismu, ve Spojených státech a ve světě vůbec získalo toto pracoviště (Department of Slavic Languages and Literatures) především díky organizačním a edičním aktivitám Ladislava Matějky,³ který založil a po více než třicet let řídil vydavatelský program *Michi-*

³ Ladislav Matějka studoval v letech 1938 – 1939, 1945 – 1948 bohemistiku na Karlově univerzitě v Praze. Ve válečných letech 1939 – 1942 pracoval jako korektor v *Lidových novinách*, kde úzce spolupracoval např. s Karlem Poláčkem. Krátce po ukončení vysokoškolského studia v roce 1948 se rozhodl pro odchod do exilu – nejprve do Švédska, do Lundu (přes Polsko, kde měl původně nastoupit na studijní stáž v rámci postdoktorského studia), v roce 1954 pak do Spojených států. Zatímco v Lundu pracoval jako lektor českého jazyka, ve Spojených státech studoval na Harvardské univerzitě slavistiku, kterou ukončil v roce 1961 obhájením disertační práce *Reported Speech in Contemporary Written Standard Russian*, již zpracovával pod vedením Romana Jakobsona. Jeho další vědecký život byl tak až do roku 1989 spjat se zahraničním prostředím, především se Spojenými státy. Od roku 1959 působil na Ústavu slovanských jazyků a literatur (od roku 1965 jako profesor) na University of Michigan v Ann Arboru.

gan Slavic Publications. V několika edicích (Michigan Slavic Materials, Michigan Slavic Contributions, Monumenta atd.) zde byly publikovány obsáhlé monografie, dějiny literatury, přednášky, bibliografie, ale i překlady týkající se kultury a literatury východoevropských zemí. Celkem se jednalo o více než 80 titulů. Vedle řady českých vědců v exilu – L. Doležela, M. Součkové, P. Steinera, J. Tomana atd. – zde publikovali i Roman Jakobson, René Wellek, ale například i Czesław Miłosz, který v Ann Arboru roce 1976 vydal výběr z díla *Utwory poetyckie*, za něž v roce 1980 získal Nobelovu cenu za literaturu.

Z děl série *Michigan Slavic Publications*, které byly z hlediska rozvoje slavistiky a bohemistiky ve Spojených státech podstatné, je nutno zmínit především vydání antologie české poezie *Czech Poetry. A Bilingual Anthology* (ed. L. Matějka, Ann Arbor, 1973) a antologie české prózy *Czech Prose. An Anthology* (ed. W. E. Harkins, Ann Arbor, 1983), dále pak překlad *Dějin českého písemnictví* Arna Nováka *Czech Literature* (přel. P. Kussi, s dodatkem W. E. Harkinse; Ann Arbor, 1986). Z prací Ladislava Matějky to je zvláště užitečná bibliografie: *Introductory Bibliography of Slavic Philology* (Ann Arbor, 1965), monografie *The Common Slavic Verbal System* (vydaná spolu s L. R. Micklesenem, Haag, 1973) a celá řada překladů a edicí věnovaných sémiotice a strukturalismu.

Kromě Ann Arboru lze ovšem ve Spojených státech najít i další neméně renomovaná výzkumná a pedagogická centra, která sehrála podstatnou úlohu v šíření a rozvoji české literární vědy v exilu. Jedná se zejména o Harvard (působíště Romana Jakobsona, jeho žáků Ladislava Matějky a Thomase G. Winnera, studoval zde ale i Pavel Trensý a Marie Němcová-Banerjee, vyučovala tu Bronislava Volková), Kolumbijskou univerzitu v New Yorku (zde působil americký slavista William E. Harkins, který velmi úzce spolupracoval s SVU a s L. Matějkou), Chicago (od roku 1970 zde přednášel František Svejkovský, později Milada Součková), Filadelfii (Petr Steiner), Austin (Svatava Pírková-Jakobsonová, F. W. Galán) a Tempe (Emil Volek, který ovšem nepůsobí na slavistickém pracovišti). Z dalších zemí se jedná především o Kanadu, resp. o slavistiku na univerzitě v Torontu, která byla v roce 1968 díky Glebu Žekulinovi a Lubomíru Doleželovi rozšířena o studium českého jazyka a literatury. V Evropě se jednalo o slavistická a bohemistická pracoviště s dlouholetou tradicí, např. v Mnichově, Berlíně, Heidelbergu, Londýně, Glasgowě (zde učil Igor Hájek, po předchozím dlouhodobém působení v Berkeley), v Cambridgi (Karel Brušák), v Padově (Sylvie Richterová, která později přesídlila do Viterba) a v Amsterdamu (od roku 1969 zde působil Mojmír Grygar). Z dalších center to pak byla Kostnice (v rámci projektů Fachgruppe Literaturwissenschaft Universität Konstanz zde vyučoval Květoslav Chvatík), ale i švédské Uppsala a Lund (určitou dobu zde pobýval mj. Ladislav Matějka, Robert Vlach, mimo univerzity, i když v úzké spolupráci s nimi, zde působila Helena Kosková). Významné byly i aktivity Křesťanské akademie v Římě (zvl. Karla Vrány alias Pavla Želivana a celé skupiny křesťansky orientovaných autorů soustředěných kolem akademie).

Samostatnou pozornost si zaslouží ústav bohemistiky ve Vídni, kde byl v roce 1978 založen Hansenem-Lövem, Gerhardem Neweklowským, Tilmannem Reutherem a Josefem Vintrem) *Wiener Slawistischer Almanach*, jenž měl zásadní vliv na šíření českého strukturalismu v německy mluvících zemích. Své studie v něm mohli otisknout například Miroslav Drozda, Miroslav Červenka, Miroslav Procházka, Oleg Sus, Alexandr Stich,

Petr Holman, Milan Jankovič, Aleš Haman, Zdeněk Pešat, Pavel Trost a další. Na počátku osmdesátých let se navíc publikační možnosti rozšířily o ročenku *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, která se ovšem tematicky úžeji vztahovala k problematice jazykovědy.

Český strukturalismus v exilu: přenos vědecké tradice

Situaci české literární vědy v exilu na konci šedesátých let nejlépe vystihuje skutečnost, že zatímco v „normalizovaném“ domácím prostředí byla dominantní teoretická koncepce české literární vědy – strukturální poetika a estetika – tvrdě potlačována a její jednotliví stoupenci umlčováni, v zahraničí se mohla svobodně rozvíjet a naopak byla velmi často příznivě přijímána. Bylo to především díky iniciativě konkrétních bohemistů a slavistických pracovišť, kteří český strukturalismus, jakožto jeden z klíčových zdrojů a zároveň jeden z nejinspirativnějších literárněvědných směrů, který se formoval a rozvínil na našem území, všemožně podporovali v jeho průniku do mezinárodního kontextu a obecného literárněvědného diskursu.

Pro širokou skupinu českých, slovenských a počestěných literárních badatelů, kteří v exilu, resp. ve svém novém „domovském“ prostředí vždy „udržovali a rozvíjeli poetiku a estetiku Pražské školy anebo se jimi ve své práci inspirovali“ se vžilo označení *Pražská škola v exilu*, které razil Ladislav Matějka a Lubomír Doležel. V první emigrační vlně (1938/1939) to byli René Wellek a Roman Jakobson; ve dvou následujících vlnách to pak byli: Milada Součková, Ladislav Matějka, Jiří Veltruský, František Svejkovský, Lubomír Doležel, Mojmir Grygar, Emil Volek, Petr Steiner, František Galán, Jindřich Toman, Sylvie Richterová, Květoslav Chvatík a řada dalších. Namnoze tak pokračovali v tendenci, kterou se český strukturalismus vydal na počátku šedesátých let a který podstatně souvisel s oživením strukturalistických postupů v celé sféře společenských věd a ve filozofii. V našem prostředí se tento vývoj projevil v konstituování tzv. nové vlny českého strukturalismu.

Jejími nejvýznamnějšími protagonisty byli: Miroslav Červenka, Milan Jankovič, Oleg Sus, Jiří Levý, Zdeněk Pešat, Miroslav Kačer, Robert Kalivoda, samozřejmě Felix Vodička a mnoho jiných; pokoušeli se o nové využití podnětů strukturální metody a podíleli se na obnovení, formování a re-formování strukturální teorie. Značný vliv na rozšíření spektra otázek a problémů spojených s českým strukturalismem měl časopis *Oriente* (1966 – 1970), který usiloval o konfrontaci umělecké tvorby se světovou filozofií, estetikou a literární historií, a který se postupně stal hlavní názorovou platformou stoupenců tohoto přístupu. V této souvislosti je nutno zmínit i konání několika konferencí (v Liblicích, v Brně aj.).⁴ Neméně významné však bylo i vydání sborníku k 75. narození-

⁴Ve dnech 14. a 15. 11. 1963 se v Liblicích uskutečnila konference o základních otázkách literatury. Účastnili se jí například M. Grygar, M. Jankovič, M. Červenka, I. Sviták, L. Doležel aj. Přednesené příspěvky byly publikovány ve 2. čísle časopisu *Česká literatura* v roce 1964. Zprávu o konferenci podala Eva Strohsová: Zpráva o diskusi. In: *Česká literatura*, roč. 12, 1964, č. 2, s. 145–154. Pod vedením Lubomíra Nového se na jaře roku 1968 konala v Brně velká interdisciplinární konference o strukturalismu a historismu. Přednesené referáty otiskl *Filozofický časopis*, roč. 16, 1969, č. 1, o konferenci zde pak obsáhle informoval Lubomír Nový ve stati *Strukturalismus a filozofie*. Podrobněji k recepci a průběhu konferencí viz Jan Zouhar: *Konference o strukturalismu a historismu v roce 1968*. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, roč. 56, 2007, B 54, s. 85 – 90.

nám Jana Mukařovského *Struktura a smysl literárního díla* (Praha, 1966). Jeho editoři (M. Jankovič, Z. Pešat, F. Vodička) chtěli dle vlastních slov: „(...) přispět k hledání a vyjasňování adekvátního přístupu k literárnímu uměleckému dílu, který v současné době prochází prudkým a někdy i chaotickým vývojem” (s. 9). Mimo to ale usilovali o zkoumání a zhodnocení přínosu strukturalismu Pražské školy v souvislosti s jinými teoriemi a koncepcemi, a to i z hlediska jeho dějinného utváření a proměňování. Uvedený soubor estetických a literárněvědných studií představuje jednu z prvních prací, na jehož stránkách se sešli téměř všichni nejvýznamnější pokračovatelé pražského strukturalismu. Pouze studie Mojžíry Grygara a Olega Suse, které svou délkou přerostly možnosti sborníku, byly publikovány samostatně. Tato první otevřená konfrontace českého strukturalismu s jinými koncepcemi i jeho průzkum v kontextu celkového vývoje literární vědy a estetiky do značné míry předznamenala vědecké úsilí pozdějších exulantů – zvl. L. Doležela, M. Grygara, K. Chvatíka, E. Volka, P. Steinera aj. To, do jaké míry jsou vědecké principy českého strukturalismu, se kterými odcházela většina literárních vědců do exilu, skutečně podnětné a odolné i vůči řadě módních teoretických přístupů v literární vědě, teorii umění a estetice, se mělo teprve prokázat.

Kromě zmíněné „vnitřní“ proměny českého strukturalismu, která se promítla i do filozofických koncepcí (např. Roberta Kalivody a Karla Kosíka – zvl. *Dialektika konkrétního*, Praha, 1963), došlo i k proměně „vnějšího“ rámce, totiž kontextu světové literární vědy, do kterého čeští literární vědci – exulanti a český strukturalismus – na konci šedesátých let společně vstupovali. Podstatné jsou přitom dva jeho aspekty: (a) rozvoj a vliv francouzského strukturalismu; (b) orientace na problematiku literární teorie.

Ad a)

Rozkvět a dominantní pozice francouzského strukturalismu po celé období šedesátých a sedmdesátých let celkově ovlivnil kladné přijímání formalistických, strukturálně a sémioticky orientovaných koncepcí. Díky tomu tak na vědeckém a kulturním poli vládla atmosféra, která byla příznivě nakloněna i českému strukturálnímu myšlení (paradoxně však nikoli ve Francii, kde byl připraven k publikaci výbor z prací Jana Mukařovského, který nakonec nevyšel). To významně zjednodušilo přijetí a pochopení názorů, se kterými řada českých a slovenských literárních vědců do exilu odcházela.

Ad b)

Široká diskuse o teorii a metodě/metodách zaměstnávala od poloviny šedesátých let většinu oborů společenských věd. Její rozvoj podstatně souvisel s nástupem postmoderny, respektive s rostoucí nedůvěrou v modernistická paradigmata. Tato diskuse upozornila na potřebu vyrovnat se principy a hodnotami monologického a modernistického typu myšlení, na nutnost revize starších teorií a metodologií, a na nutnost vypracování určitých alternativ. Ty se většinou zakládaly na již existujících teoretických zásadách, přesto však v mnoha případech lépe odpovídaly požadavkům interdisciplinarity a přesněji specifikovaly vlastní prostředky, cíle a předměty zkoumání.

V přímé závislosti na tomto procesu se rozvíjelo i teoretické myšlení o literatuře, kdy byly (nově) rozvíjeny a dále promyšleny fenomenologické, hermeneutické a struktu-

rální koncepce. Od šedesátých let pak v mezinárodním kontextu soustavněji i poetika a estetika českého strukturalismu (mimo jiné i díky českým literárním vědcům v exilu). Teoretická východiska Jana Mukařovského a Felixe Vodičky se tak stala myšlenkovým základem určitých estetických a literárněvědných koncepcí. Jedná se například o recepční estetiku Hanse Roberta Jausse a Wolfganga Isera či o teorii fikčních světů, kterou od poloviny sedmdesátých let v exilu v Torontu rozvíjel Lubomír Doležel. V případě slavistického studia se český strukturalismus stal dokonce jednou ze základních metodologických položek.

V sedmdesátých a osmdesátých letech světová literární věda měla již relativně dostatek informací o českém strukturalismu a jednotlivých představitelích Pražské školy. V té době také začaly vycházet první práce zahraničních literárních vědců (H. R. Jausse, W. Isera, W. Schmidta, H. Schmidové, W. Schamschuly, W. Schwarze, J. Striedtera atd.), kteří se pokoušeli o její zhodnocení a navazovali na její koncepcce. Současně však také nabývala na síle i na významu poststrukturalní kritika strukturalismu (M. Foucault, J. Derrida, G. Deleuze, R. Barthes, J. Kristeva, členové skupiny *Tel Quel*). Oproti strukturalismem prosazovaným konceptům struktury, znaku, subjektu či difference se do popředí postupně dostávaly otázky diskurzivity, narativity, sebereflexe a intertextuality.

Klíčovou roli v přenosu vědecké tradice českého strukturalismu do zahraničí a v jeho propagaci sehrálo – zejména v Německé spolkové republice, Rakousku, Švýcarsku, Itálii, Spojených státech, ale i Polsku a Maďarsku – vydání řady překladů a výborů z prací Jana Mukařovského a Felixe Vodičky. Na některých z nich se přitom podíleli či je přímo iniciovali čeští exiloví literární vědci (zvl. L. Matějka, P. Steiner, K. Chvatík). Jedná se o tyto výbory a překlady:

Paul L. Garvin (ed.): *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure and Style* (Washington, 1964); Josef Vachek (ed.): *A Prague School Reader in Linguistics* (Bloomington, 1964); Jan Mukařovský: *Aesthetic Function, Norm and Value as Social Facts* (přel. Mark E. Suino, Ann Arbor, 1970); L. Matejka, I. R. Titunik (eds.): *Semiotics of Art. Prague School Contributions* (Cambridge, Mass., 1976); Jan Mukařovský: *The Word and Verbal Art. Selected Essays by Jan Mukařovský* (přel. a edd. P. Steiner a J. Burbank, New Haven, 1977); Jan Mukařovský: *Structure, Sign and Function. Selected Essays by Jan Mukařovský* (přel. a edd. P. Steiner a J. Burbank, New Haven, 1978); Peter Steiner (ed.): *The Prague School. Selected Writings, 1929 – 1946* (Austin, 1982); Jan Mukařovský: *Kapitel aus der Poetik* (přel. Walter Schamschula, Frankfurt am Main, 1967); Jan Mukařovský: *Kapitel aus des Ästhetik* (přel. Walter Schamschula, Frankfurt am Main, 1971); Jan Mukařovský: *Studien zur strukturalistischen Ästhetik und Poetik* (ed. K. Chvatík, přel. Herbert Grönebaum, Gisela Riffová, Mochen, 1974); Jan Mukařovský: *Schriften zur Ästhetik, Kunsttheorie und Poetik*, (přel. a ed. Holger Siegel, Tübingen, 1986); Felix Vodička: *Die Struktur der literarischen Entwicklung* (Mochen, 1976) atd.

Vedle těchto výborů se ale jednalo také o kolektivní práce – konferenční sborníky, zvláštní čísla časopisů, festschriftы atd., které se staly významnou platformou, na níž se setkávali zástupci zahraniční, české exilové a od začátku osmdesátých let stále také čas-

těji i domácí „umlčené“ literární vědy. Tyto publikace byly „místem setkání“ i v tom smyslu, že se zde odehrávala (jako málokde jinde) „komunikace“ i mezi exulanty navzájem. Na samém počátku sedmdesátých let to bylo například zvláštní číslo časopisu *Poetics* věnované Janu Mukařovskému k osmdesátým narozeninám *To Honour Jan Mukařovský* (1972), o deset let později sborník dedikovaný Felixi Vodičkovi *The Structure of the Literary Process. Studies Dedicated to the Memory of Felix Vodička* (P. Steiner, M. Červenka, R. Vroon, eds., Amsterdam, Philadelphia, 1982) a mnoho dalších.

Mimo jiné také sborník věnovaný životnímu jubileu Ladislava Matějky – *Language and Literary Theory: In Honor of Ladislav Matejka* (eds. A. B. Stolz, I. R. Titunik, L. Doležel, Ann Arbor, 1984). Třebaže Matějka vlastní vědecká práce je spojena zejména s výzkumem církevní slovanštiny, prvních staroslověnských legend (zvl. sv. Víta) a moderní srbochorvatštiny (spolu s T. Magnerem je autorem práce *Word Accent in Modern Serbo-Croatian*, University Park, Pennsylvania State University Press, 1971), pole jeho odborných zájmů je velmi široké, dotýká se obecné lingvistiky, literární teorie, formalismu, sémiotiky a strukturalismu. Vedle toho je autorem několika próz, řady překladů a odborných studií.

Především je však editorem a překladatelem. Je autorem a spoluautorem několika antologií a výběrů z děl ruských formalistů, představitelů Pražské školy, ale i Lotmanovy Tartuské školy: *Readings in Russian Poetics* (Ann Arbor, 1962); *Readings in Russian Poetics. Formalist and Structuralist Views* (spolu s K. Pomorskou, Ann Arbor, 1971); *Semiotics of Art. Prague School Contributions*, (spolu s I. R. Titunikem, Cambridge, Mass., 1976); *Readings in Soviet Semiotics. Russian Texts* (Ann Arbor, 1977). Díky těmto antologiím měla americká odborná veřejnost poprvé možnost seznámit se s díly V. N. Vološinova nebo M. Bachtina. Kromě toho se zasloužil o vydání překladů děl českých básníků: Jiřího Orteny (*Elegie*), Jaroslava Seiferta (*Morový sloup*), Vítězslava Nezvaly (*Abeceda*), Karla Hynka Máchy (*Máj*) aj.; významný je i překlad J. A. Komenského *Labyrintu světa a ráje srdce*.

Ladislav Matějka je také editorem významného sborníku vydaného k padesátému výročí Pražského lingvistického kroužku *Sound, Sign and Meaning: Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle* (Ann Arbor, 1976), podílel se i na edici sborníku z mezinárodní konference o sémiotice a umění konané na Michiganské univerzitě v roce 1978 *The Sign. Semiotics around the World* (eds. L. Matejka, P. Steiner, R. W. Bailey; Ann Arbor, 1978) a na řadě dalších prací. Od roku 1982 řídil spolu s B. A. Stolzem ročenku zabývající se středoevropskou tematikou – *Cross Currents*, ve které se kromě řady kulturně-politických komentářů objevovaly i básně, rozhovory a články o české kultuře a literatuře, a do níž často přispívali i Josef Škvorecký a Milan Kundera. Výsledkem této Matějkovy činnosti a potažmo i činnosti slavistického pracoviště v Ann Arboru bylo jednak zvýšené povědomí o poetice a estetice Pražské školy, jednak stále rostoucí popularita českého strukturalismu, který byl vnímán (a také tak představován) jako určitá alternativa vůči právě se rozvíjejícímu francouzskému strukturalismu (Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes, Tzvetan Todorov atd.).

Závěry

Dějinná situace, do níž vstupovali čeští exiloví literární vědci po roce 1968 byla zcela jiná, než jak tomu bylo v případě exulantů první a druhé vlny. Na tom, že meziná-

rodní prostředí bylo na jejich příchod mnohem lépe připraveno, než tomu bylo dříve (v letech čtyřicátých a padesátých), se zásadní měrou podíleli zejména Roman Jakobson, René Wellek, ale i Ladislav Matějka a další. Různorodost jednotlivých koncepcí literární kritiky a teorie, rozmanitost předmětová i problémová, s níž se v zahraničním prostředí setkali příslušníci třetí exilové vlny, bylo tím, co se zásadním způsobem podepsalo na podobě jejich úvah, které vyústily v odlišné (ne však nutně protikladné) „dopracování“ a překročení původních pražských návrhů strukturální poetiky. V zahraničí většinou pokračovali ve své vědecké činnosti a namnoze se i aktivně zapojili do exilového kulturního a politického života. Mimo to však také navazovali a rozvíjeli „přenesenou“ tradici české literární vědy (v exilu) založenou a udržovanou jednotlivými osobnostmi a institucemi ve dvou předchozích exilových vlnách.

Z hlediska celkového vývoje české literární vědy v exilu bylo podstatné to, že řada badatelů si v konfrontaci s novým prostředím a novými myšlenkami uvědomili meze, ale i možnosti strukturální poetiky a estetiky Pražské školy, a podíleli se na její propagaci a promyšlení původních koncepcí. Podobně i mnozí další badatelé, kteří se ve svém bádání přímo neopírali o strukturalistickou metodologii, rozvíjeli řadu přístupů a teorií, které českou literární vědu po celé toto období udržely v kontaktu se světovou literární vědou.

Štúdia je súčasťou projektu *Mezi Východem a Západem: K vývojovým aspektům a tradici českého strukturalizmu ve Spojených státech*. GAČR 405/06/P336. Řešitel' Ondřej Sládek.

LITERATURA

- DOLEŽEL, Lubomír: Pražská škola v exilu. In: L. Merhaut (ed.): *Světová literárněvědná bohemistika. Úvahy a studie o české literatuře*, Praha : ÚČL AV ČR, 1996, s. 506 – 511.
- GALÁN, František W.: *Historic Structures: The Prague School Project, 1929 – 1946*. London – Sydney : Croom Helm, 1985.
- GARVIN, Paul L. (ed.): *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure and Style*. Washington : Georgetown University Press, 1964.
- HOLMAN, Petr: Bohemistika ve Spojených státech. In: L. Merhaut (ed.): *Světová literárněvědná bohemistika. Historie a současný stav*, Praha : ÚČL AV ČR, 1996, s. 259 – 273.
- JAKOBSON, Roman: *Dialogy*. Praha : Český spisovatel, 1993.
- JANKOVIČ, Milan – PEŠAT, Zdeněk – VODIČKA, Felix (eds.): *Struktura a smysl literárního díla*. Praha : Československý spisovatel, 1966.
- KNOPP, František: *Česká literatura v exilu 1948 – 1989*. Praha, 1996.
- KOSTLÁN, Antonín – VELKOVÁ, Alice (Hrsg.): *Wissenschaft im Exil: Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918 – 1989*, Praha : VCDV AV ČR, 2004.
- KRATOCHVIL, Antonín: Normalizace? In: *Proměny*, roč. 8, 1971, č. 2, s. 1 – 2.
- MATEJKA, Ladislav – STEINER, Peter – BAILEY, R. W.: *The Sign, Semiotics around the World*. Ann Arbor : Michigan Slavic Publications, 1987.
- MATEJKA, Ladislav – TITUNIK, I. R. (eds.): *Semiotics of Art. Prague School Contributions*. Cambridge, Mass. : The MIT Press, 1976.
- MATEJKA, Ladislav (ed.): *Sound, Sign and Meaning. Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle*. Ann Arbor : The University of Michigan, 1976.

- MATĚJKA, Ladislav: *Dvanáct století české literatury. Od sv. Konstantina k Milanu Kunderovi*. Praha : Společnost pro vědu a umění, 2007.
- PŘIBÁŇ, Michal: *Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948–1968*. Brno : Host, 2008.
- RECHČÍGL, Miloslav (ed.): *The Czechoslovak Contribution to World Culture*. The Hague – London – Paris, 1964.
- RECHČÍGL, Miloslav Jr. (ed.): *Czechoslovakia Past and Present*. Vol. I, II., New York, 1968, 1970.
- SLÁDEK, Ondřej: Drei Varianten der tschechischen Literaturwissenschaft im Exil nach 1968: Lubomír Doležel, Květoslav Chvatík, Mojmír Grygar. In: *Wissenschaft im Exil. Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989*. Praha : VCDV AV ČR, 2004, s. 389 – 398.
- STEINER, Peter – ČERVENKA, Miroslav – VROON, Ronald (eds.): *Structure of the Literary Process. Studies Dedicated to the Memory of Felix Vodička*. Amsterdam-Philadelphia : John Benjamins, 1982.
- STEINER, Petr (ed.): *The Prague School. Selected Writings, 1929 – 1946*. Austin : University of Texas Press, 1982.
- STROHSOVÁ, Eva: Zpráva o diskuzi. In: *Česká literatura*, roč. 12, 1964, č. 2, s. 145 – 154.
- TRENSKÝ, Pavel: Přínos českých emigrantů ve Spojených státech k literárněvědné bohemistice. In: L. Merhaut (ed.): *Světová literárněvědná bohemistika. Historie a současný stav*, Praha : ÚČL AV ČR, 1996, s. 274 – 285.
- ZOUHAR, Jan: Konference o strukturalismu a historismu v roce 1968. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, 2007, B 54, s. 85 – 90.